

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОЇ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ У СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

ДЯКОВИЧ Мирослава Михайлівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено особливості нотаріальної охорони і захисту у спадкових правовідносинах за законодавством України. Аналізуючи нотаріальну практику, положення чинного законодавства, а також практику Верховного Суду України, автор представляє нотаріальний процес підготовки до вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, як прикладом того, що захист прав нотаріусом при вчиненні цих дій спрямований на усунення будь-яких перешкод на шляху здійснення суб'єктами спадкового правовідношення своїх прав та припинення будь-яких правопорушень з боку інших осіб і відновлення становища, яке існувало до порушення. Таким чином обґрунтовано, що нотаріус, вживаючи заходів щодо охорони спадкового майна, перешкоджає будь-якому зазіханню чи порушенню меж здійснення спадкових прав спадкоємцями, які прийняли спадщину та сприяє реальному здійсненню прав на нього спадкоємцями спадкодавця.

Ключові слова: *спадкування, спадкоємець, спадкове правовідношення, нотаріус, охорона спадкового майна.*

Інститут спадкування в цілому слугує охороні прав приватної власності громадян. Разом з тим він покликаний сприяти зміцненню сім'ї, оскільки закон відносить до числа спадкоємців осіб, які зв'язані з спадкодавцем кровним спорідненням, відносинами подружжя, усиновлення, охороняє права непрацездатних членів сім'ї¹.

¹ Крылова З. Новеллы наследственного права в части третьей ГК РФ / З. Крылова // Российская юстиция. – 2002. – № 3. – С. 12.

Проблемам спадкового права присвячені численні дослідження науковців: М. М. Агаркова, С. С. Алексеєва, С. М. Братуся, К. О. Граве, В. П. Грибанова, О. В. Дзери, Ю. О. Заїки, І. В. Жилінкової, О. С. Іоффе, В. М. Коссака, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика, Є. О. Рябоконея, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Р. О. Халфіної, Я. М. Шевченко, К. Б. Ярошенко та ін.

Межами здійснення права на прийняття спадщини (або тимчасовими межами) є строки, протягом яких спадкоємець може реалізувати належні йому можливості щодо прийняття спадщини або відмови від неї.

Законом встановлюється шестимісячний строк для прийняття (відмови від) спадщини (ст. 1270 ЦК України). Відлік його починається з часу відкриття спадщини. Особливістю цього строку є те, що цей строк законодавець розглядає як можливість здійснення права прийняття спадщини, строк існування самого права на прийняття спадщини або відмови від нього. Це означає, що можливість прийняти спадщину або відмовитися від неї існує у спадкоємця протягом шести місяців, відповідно, спадкоємець може здійснити цю можливість протягом вказаного строку.

Цей строк дає можливість здійснити своє право на прийняття (відмову) спадщини, і з його спливом пов'язується припинення самого права на прийняття спадщини, а не тільки права на захист².

² Толстой Ю. К. Гражданское право / Под. ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого – М.: Проспект, 2000. – Т. 3. – С. 580.

Загальним правилом для спадкоємця після смерті спадкодавця є прийняття спадщини шляхом подання до нотаріуса заяви про прийняття спадщини. Особливістю є те, що якщо спадкоємець не проживав разом із спадкодавцем, то така заява має бути подана ним обов'язково у строк, встановлений законом, інакше йому необхідно до заяви подавати ще і докази прийняття ним спадщини.

Верховний Суд України підкреслив з цього приводу, що ті спадкоємці, які вважаються такими, що прийняли спадщину «автоматично», в порядку частин 3 та 4 ст. 1268 ЦК, не позбавлені права додатково подавати заяву про прийняття спадщини (абз. 5 п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»)³.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, подає нотаріусу заяву про прийняття спадщини за місцем її відкриття. Якщо спадкоємець на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, він може прийняти спадщину шляхом подання заяви про це. Багато дискусій як серед науковців, так і серед практиків викликає питання щодо правової природи заяви про прийняття спадщини. Ми вважаємо, що прийняття спадщини є окремою стадією нотаріального процесу із реалізації спадкових прав спадкоємця, яку він здійснює шляхом вчинення одностороннього правочину, особисто, внаслідок якого настають певні юридичні наслідки. Відповідно заява про прийняття спадщини має бути нотаріусом посвідчена, а не засвідчений нотаріусом підпис спадкоємця на ній. Таку позицію висловлює і Є.Є. Фурса: «Під належним оформленням такої заяви слід розуміти не засвідчення на ній підпису спадкоємця, а посвідчення такої заяви як одностороннього правочину, оскільки у теорії нотаріального процесу поняття «посвідчення» та «засвідчення» несуть різне змістовне навантаження»⁴. Вда-

ле розмежування понять «посвідчення» та «засвідчення» запропонували С.Я. Фурса та Є.І. Фурса: «Посвідчення безспірних фактів полягає у встановленні нотаріусом існування такого факту, наданні йому юридичної вірогідності, тобто для особи у результаті посвідчення такого факту нотаріусом мають виникнути юридичні наслідки. Щодо засвідчення безспірних фактів, це підтвердження нотаріусом точної відповідності копії оригіналу, факту підпису документа тією особою, прізвище якої зазначається у підписі»⁵.

Крім подання заяви про прийняття спадщини, спадкоємець зобов'язаний подати нотаріусу документ, що підтверджує його особу, свідоцтво про смерть спадкодавця. Якщо спадкоємець подає заяву про прийняття спадщини за заповітом, то нотаріус перевіряє, чи цей заповіт не змінений і не скасований спадкодавцем, а якщо за законом, то відповідно подаються документи, які підтверджують родинні відносини із спадкодавцем. Також спадкоємець зобов'язаний заявити нотаріусу про місце відкриття спадщини і подати відповідні документи про це (довідка з ЖЕО про останнє місце проживання спадкодавця, запис у будинковій книзі тощо), а також про інших спадкоємців, якщо вони йому відомі.

Відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, якщо заява, на якій справжність підпису спадкоємця не посвідчена нотаріально, надійшла поштою, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю пропонується надіслати заяву, оформлену належним чином, засвідчивши підпис на цій заяві нотаріально, або прибути особисто до нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Якщо спадкоємець досягнув 14 років, він має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. Від імені малолітньої чи недіє-

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» [Електронний ресурс] – Інформаційний сервер Верховного Суду України – Режим доступу до ресурсу: <http://www.scourt.gov.ua/>

⁴ Фурса Є. Є. Деякі аспекти діяльності консула при посвідченні заяв про прийняття спадщини та від-

мову від неї / Є. Є. Фурса // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 177.

⁵ Фурса С. Я. Загальна характеристика провадження з посвідчення та засвідчення безспірних фактів та теоретичний аналіз його складових / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса // Теорія нотаріального процесу / За заг. ред. С. Я. Фурси – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – С. 333-334.

здатної особи заяву про прийняття спадщини подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Новелою ЦК України є те, що заяву про прийняття спадщини, яку подали вищезазначені спадкоємці, мають право відкликати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Відповідно до ст. 1273 ЦК України, йдеться про відмову від спадщини, а в ч. 6 цієї норми – про право спадкоємця на відкликання заяви про відмову про прийняття спадщини. Ми підтримуємо запропоновану Є. Є. Фурсою думку про те, що це різні розпорядчі дії, і виокремлені ним наступні види заяв:

1) заява про прийняття спадщини - (ст. 1269 ЦК України);

2) заява про відкликання заяви про прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1269 ЦК України);

3) заява про відмову від прийняття спадщини (ст. 1273 ЦК України);

4) заява про відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини (ч. 6 ст. 1273 ЦК України)⁶.

Раніше заява про прийняття спадщини, а також заява про відмову від неї не могла бути повернута нотаріусом спадкоємцям або скасована ними (п. 111 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України 1994 р.).

Необхідно зазначити, що надаючи спадкоємцю право змінювати свою думку щодо прийняття спадщини або відмови від неї, законодавець обмежив період, коли цим правом можна скористатися. Так, здійснити усі вищевказані дії можна тільки протягом шести місяців з моменту відкриття спадщини, тобто в строк, встановлений законом для її прийняття. Після закінчення зазначеного строку спадкоємець не може відкликати заяву про прийняття спадщини або подати заяву про відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини. При цьому зазначений шестимісячний строк, відведений законом для прийняття рішення у цьому питанні, є припинювальним і відновленню або продовженню не підлягає.

⁶ Фурса Є. Є. Деякі аспекти діяльності консула при посвідченні заяв про прийняття спадщини та відмову від неї / Є. Є. Фурса // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 177.

Прийняття спадщини відповідно до закону можливе двома способами:

1) шляхом подачі заяви про прийняття спадщини або

2) заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину у випадку фактичного прийняття спадщини.

Межі здійснення прав, які спадкоємець набув в результаті прийняття ним спадщини, залежать від складу спадкового майна. Однак нотаріусу не завжди вдається це з'ясувати у період дії права спадкоємців на прийняття спадщини.

Так, нотаріус, приймаючи заяву про прийняття спадщини від одного спадкоємця щодо спадкового майна, наприклад, квартири, яка є об'єктом спадщини, не може чітко визначити, чи стане він єдиним власником цієї квартири, чи її частини. Отже, питання про визначення меж здійснення прав, набутих спадкоємцем у результаті прийняття ним спадщини, залежить у кінцевому результаті від складу спадкового майна та кількості спадкоємців. Таким чином, до спливу строку прийняття спадщини особливістю меж здійснення прав, які перейшли до спадкоємця у зв'язку з прийняттям ним спадщини, є те, що вони в цей період не є остаточно визначені. Питання щодо визначення меж здійснення спадкових прав спадкоємцями тісно пов'язані із захистом у нотаріальному порядку.

Усі дії нотаріуса, які стосуються захисту прав та інтересів осіб у спадкових правовідносинах, здійснюються ним у процесі вчинення нотаріальних дій, а саме: вжиття заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями.

До заходів із охорони спадкового майна у широкому їх розумінні відносяться будь-які заходи, спрямовані на збереження спадщини в належному стані, які усувають будь-яку можливість її втрати, псування та розкрадання⁷.

Здійснення заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється нотаріусом за

⁷ Гаврилов В. Н. Наследование в условиях проведения правовой реформы в России: Дис. ... канд. юрид. наук / В. Н. Гаврилов – Саратов, 1999. – С. 50.

місцем відкриття спадщини у таких випадках:

1) за заявою спадкоємців або одного із них.

Однак не завжди нотаріус може здійснити заходи щодо охорони спадкового майна: як-от у випадку, коли особи, які проживали з спадкодавцем, заперечують проти опису майна, не допускають нотаріуса до майна або не надають майно до опису або вивезення. У таких випадках відповідно до п. 8 гл. 9 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України нотаріус складає акт і повідомляє про це заінтересованих осіб, а в разі необхідності – фінансовий орган або прокурора. Таким чином, захист прав та інтересів при вчиненні цієї нотаріальної дії відбувається ще на стадії звернення особи-спадкоємця до нотаріуса, коли її права та інтереси порушуються (це можуть бути інші спадкоємці, треті особи, кредитори і т.н.) із заявою про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;

2) за власною ініціативою, коли нотаріусу стає відомо про смерть спадкодавця, склад спадкового майна та відсутність спадкоємців взагалі (або місце їх перебування невідоме). Важливою правомочністю нотаріуса у сфері охорони спадкового майна є виконання певних дій, які забезпечують повну охорону майна, та відповідно прав та інтересів осіб, які зацікавлені у реалізації або здійсненні своїх спадкових прав та інтересів.

До таких дій відносяться:

1) визначення місця відкриття спадщини, наявності спадкового майна, його складу та місцезнаходження;

2) перевірка наявності спадкової справи за даними спадкового реєстру;

3) з'ясування, чи проводились попередні заходи щодо збереження спадкового майна (коли і ким, і чи взагалі опечатане приміщення);

4) повідомлення про це тих спадкоємців, місце проживання яких йому відоме (це може бути зроблене шляхом як публічного оголошення, так і повідомлення у пресі чи іншими засобами на розсуд нотаріуса);

5) повідомлення ЖЕО, а у разі необхідності – органів внутрішніх справ та інших заінтересованих осіб (кредитора) про проведення опису майна спадкодавця;

6) вжиття заходів для залучення до участі в проведенні опису майна свідків (не менше двох).

Таким чином, нотаріальний процес підготовки до вжиття заходів щодо охорони спадкового майна є яскравим прикладом того, що захист прав нотаріусом при вчиненні цих дій спрямований на усунення будь-яких перешкод на шляху здійснення своїх прав та припинення будь-яких правопорушень з боку інших осіб і відновлення становища, яке існувало до порушення. У спадкових відносинах – це можливість спадкоємцями реалізувати своє суб'єктивне право щодо здійснення спадкових прав та інтересів.

Як бачимо, нотаріус здійснює реалізацію суб'єктивного цивільного права, визнаючи останнє. Традиційно визнання права є способом охорони і захисту ще не порушеного права. І лише у певних випадках вони служать способом захисту права, яке порушено, коли необхідно не тільки внести визначеність у спірне правовідношення, й усунути порушення суб'єктивного права позивача. Визнання права відповідно до ст. 16 ЦК України віднесено до одного із способів захисту цивільних прав⁸.

Прикладом визнання права може бути видача нотаріусом свідоцтва про право власності тому з подружжя, який пережив померлого. Метою отримання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя тим з подружжя, який залишився живим, є насамперед можливість захистити своє право на частку власності у майні, яке придбане під час шлюбу від інших спадкоємців.

У юридичній літературі стверджується, що визнання права як міра превентивного (попереджувального) характеру у певній ступені є гарантією від його порушення⁹. Як зазначає Т. Г. Калініченко, потенційний відповідач, можливий порушник пра-

⁸ Гражданское процессуальное право России: Учебник для вузов / Под ред. М. С. Шакарян – М.: Былина, 1996. – С. 122; Советский гражданский процесс / Под. ред. М. А. Гурвича – М., 1975. – С. 106.

⁹ Треушников М. К. Хрестоматия по гражданскому процессу / М. К. Треушников – М., 1996. – С. 36.

ва особи, який звертається до нотаріуса за підтвердженням своїх безспірних прав, також у більшості пов'язаний нотаріальним актом, оскільки потрібні вагомі докази для того, щоб виданий на підтвердження існуючих прав документ міг бути скасований у судовому порядку. Не можна не визнати, що нотаріус обмежений у засобах доказування, він досліджує лише надані йому безспірні докази¹⁰.

Нотаріальною формою захисту прав можна вважати «комплекс внутрішніх погоджених організаційних заходів із захисту суб'єктивних прав, які протікають у рамках єдиного правового режиму»¹¹.

Таким чином, вчиняючи нотаріальну дію, яка полягає у вжитті заходів щодо охорони спадкового майна, нотаріус тим самим перешкоджає будь-якому зазіханню чи по-

¹⁰ Калиниченко Т. Г. Нотариальное право в Российской Федерации: теоретические вопросы развития / Т.Г. Калиниченко – М.: Норма: ИНФРА – М, 2010. – 224 с.

¹¹ Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав / В. В. Бутнев // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты – Владивосток, 1989. – С. 337.

SUMMARY

In this article peculiarities of notarial protection and defense in hereditary legal relations under the legislation of Ukraine are researched. As a result of notarial practice, valid legislation and the practice of Supreme Court of Ukraine analysis author represents notarial procedure of preparation to the realization of inherited property protection measures as example of that the defense of rights by notary in the process of notarial deed is aimed to removal of any obstacles of hereditary rights realization by the subjects of hereditary legal relations and suspension of any infringements of the law by third persons and reinstatement of legal position which was before infringements. Thus it is substantiated that notary applying measures of inherited property protection prevents any infringements or breaking on boundaries of hereditary rights of heir, who accepted the heirdom and aimes full realization of the heirs rights on it.

рушенню меж здійснення спадкових прав спадкоємцями, які прийняли спадщину. Охороняючи майно, нотаріус сприяє реальному здійсненню прав на нього спадкоємцями спадкодавця.